РОЗДІЛ 12
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82.0(477):801.73
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2026.49.56

НАЦІОСОФСЬКА ГЕРМЕНЕВТИКА Й МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

NATIONAL-PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS AND METHODOLOGIGAL UPDATE OF THE THEORY OF LITERATURE IN MODERN UKRAINE

Іванишин П.В.,
orcid.org/0000-0002-9624-0994
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Вовк О.В.,
orcid.org/0000-0002-9857-6205
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена окресленню характерних рис націософської герменевтики, яку ще називають націоцентричною чи національно-екзистенціальною методологією інтерпретації. Вказується, що кожна національна культура формує власний націософський спосіб трактування. Його утворюють концепти, пов'язані передусім із етнічною чи національною свідомістю та світоглядом. Саме національно-екзистенціальна філософія, скерована на пізнання істини чи сенсу національного буття, породжує і націоцентрично зорієнтований світогляд, і націософську методологію. Виводячи українську націософську герменевтику від художньої філософії Т.Шевченка, автор вказує на роль Василя Іванишина та його учнів і однодумців в експлікації цієї інтерпретаційної системи. Акцентовано на тому, що становлення відповідної методології відбувалося не лише в межах безпосереднього інтелектуального впливу В. Іванишина, а й у контексті ширшого розвитку української гуманітарної думки та різних методологічних традицій. Розглянуто герменевтичне розуміння історичності людського розуму та його зумовленості культурним і суспільним досвідом як важливу передумову інтерпретації літературного явища. Обґрунтовано значення методології, яка враховує культурно-історичну ідентичність людини, національну специфіку художнього мислення та естетичну своєрідність мистецького твору. Доведено, що націософська герменевтика в сучасному українському літературознавстві постає як продуктивний методологічний напрям, здатний поєднати загальні принципи герменевтичного тлумачення з осмисленням національного культурного досвіду. Зроблено висновок про важливість цього підходу для подальшого розвитку теоретико-літературного мислення та поглиблення методологічних засад дослідження української літератури. Отже, націософська герменевтика може бути надійною основою для оновлення теоретико-літературного розуму в постімперський період.

Ключові слова: націософська герменевтика, теорія літератури, герменевтичне коло, національне буття, література.

The article is devoted to outlining the characteristic features of national-philosophical hermeneutics, which is also called a nation-centric or national-existential methodology of interpretation. It is indicated that each national culture forms its own national-philosophical way of interpretation. It is formed by concepts connected primarily to ethnic or national consciousness and worldview. It is the national-existential philosophy, directed to the cognition of the truth or the meaning of national existence that generates both a nationally oriented worldview and a national-philosophical methodology. The author points to the role of Vasyl Ivanyshyn and his students in the explication of this interpretive system, leading out the Ukrainian national-philosophical hermeneutics from the artistic philosophy of T. Shevchenko. It is emphasized that the formation of this methodology took place not only within the framework of V. Ivanyshyn's direct intellectual influence but also in the broader context of the development of Ukrainian humanities and various methodological traditions. The hermeneutic understanding of the historical nature of human reason and its conditioning by cultural and social experience is considered an important prerequisite for the interpretation of literary phenomena. The significance of a methodology that takes into account a person's cultural and historical identity, the national specificity of artistic thinking, and the aesthetic distinctiveness of a work of art is substantiated. It is demonstrated that nation-oriented hermeneutics in contemporary Ukrainian literary studies constitutes a productive methodological approach capable of combining the general principles of hermeneutic interpretation with an understanding of national cultural experience. The study concludes that this approach is important for the further development of theoretical literary thought and for deepening the methodological foundations of Ukrainian literary studies. It is further concluded that nation-oriented hermeneutics can provide a reliable basis for renewing theoretical literary thought in the post-imperial period. It is concluded that the national-philosophical hermeneutics can be a reliable basis for the renewal of the theoretical and literary mind in the post-imperial period.

Key words: national-philosophical hermeneutics, theory of literature, hermeneutic circle, national existence, literature.

Постановка проблеми. Намагаючись осягнути перспективи розвитку українського літературознавства, неминуче зустрічаємося із питанням ролі і значення гуманітаристики загалом у національному та державному бутті кожного народу. Тим більше, коли йдеться про долю народу, що, як український, не так давно звільнився з імперської кормиги комуністичної Московщини (СССР) і в наш час уже понад десять років веде екзистенційну, захисну війну за право на вільне жити без окупації з боку нової, псевдодемократичної Московської імперії. Не претендуючи на всеохопність чи остаточність висвітлення цього вкрай важливого питання, зосередимося натомість на стислому окресленні характерних рис, що стосуються суті націософської герменевтики.

Аналіз досліджень і публікацій. Відчутний початок сформування нової, іманентної українській культурній традиції методологічної свідомості у сфері гуманітаристики стався ще перед розвалом совєтської імперської наддержави, в часи так званих горбачовських реформ – «перебудови». Після проголошення Україною незалежності у 1991-му, розвиток української науки про літературу суттєво прискорився. Його почали визначати дві групи факторів: зовнішні, позанаукові (суспільно-політичний, світоглядно-ідеологічний, загальнокультурний, філософський, економічний, соціально-психологічний та релігійний) та внутрішні (методологічний, естетичний та літературний) [12]. Власне методологічний фактор і буде для нас пріоритетним у цій студії. Ідеться про те, що відбувався процес переходу від методологічного монізму («єдиноправильної» марксистсько-ленінської методології і єдиного методу «соціалістичного реалізму») до методологічного плюралізму. Звичайно ж, окрім успіхів були й невдачі. Оскільки під час трансформації гуманітарної сфери не обходилося й без спроб дещо наївного, некритичного засвоєння світового теоретичного досвіду. Про це у полемічному ключі чимало писали С. Андрусів, І. Денисюк, І. Дзюба, В. Дончик, Г. Клочек, В. Моренець, Г. Сивокінь, І. Фізер, К. Фролова та ін.

Постановка завдання. Одним із надійних ідейних підмурівків постімперської науки про літературу стала герменевтика як універсальна теорія (філософія і методологія) та практика трактування. Особливо ж, зауважимо той різновид герменевтики, що чітко пов'язаний із національним буттям. Про які основні риси українського герменевтичного мислення можемо вести мову?

Виклад основного матеріалу. Відомий німецький мислитель Г. Ґ. Ґадамер якось спостеріг, що справжній філософ повинен бути філологом. При цьому не завжди усвідомлюється, що правильним є й протилежне: кожен філолог, передусім теоретик літератури, фольклору чи мови, повинен певним чином бути філософом. Що значить насамперед глибоко, онтологічно розмірковувати, чим є буття слова – мова, література, усна народна творчість тощо. Водночас це означає також і те, що досліднику-словеснику вартує розбудовувати своє міркування не лише як графічно-дескриптивне, логічно-дискурсивне чи навіть теоретико-метакритичне, а й – *софічне*. Бо саме на цьому четвертому етапі філологічного пізнання воно піднімається до філософського рівня тлумачення, формуючи «історіософію та філософію літератури» [5, с. 184–185].

Герменевтика як мистецтво й теорія розуміння в цьому плані є унікальною. Унікальною передусім тому, що є «фундаментом гуманітарних наук» (Г. Ґ. Ґадамер), тобто основною методологією наук про дух. Схожим чином математика є провідною методологією, фундаментом наук про природу. Й однією з таких основних, універсальних філософій та методологій наукової гуманітарної творчості, поруч із онтологією (чи метафізикою), діалектикою, християнською екзегетикою, феноменологією, духовним історизмом, онтологічним екзистенціалізмом та ін., є *герменевтика націософська*. Окреслювана в теорії В .Іванишина від 1990-го року [6, с. 705–717] ще й як *національно-екзистенціальна методологія* мислення та інтерпретації.

До такого націософського ракурсу розгляду, базованого на філософії національного буття чи національної ідеї, спонукають не лише роздуми провідних світових мислителів і герменевтів: від Платона, Аристотеля чи Блаженного Авґустина до Г. Зедльмаєра, К. Гірца чи П. Рікер. До цього способу розуміння прямо підводять й основні філологічні об’єкти пізнання, наприклад, як це трактував М. Гайдеґґер, коли у пізній період творчості розглядав мову як «дім буття» людини й народу, а літературу як «джерело» національної екзистенції.

При цьому герменевтика наголошує на важливому моменті: *кожна національна культура формує власний націософський спосіб трактування*. Його утворюють концепти, пов’язані передусім із етнічною чи національною свідомістю та світоглядом як базовими для людини. Саме національно-екзистенціальна філософія, її ще можна назвати, використовуючи гайдеґґерівську термінологію, онтологічно-екзистенціальною чи буттєво-історичною, скерована на пізнання істини чи

сенсу національного буття, породжує і націоцентрично зорієнтований світогляд, і націософську методологію. Методологія тут постає у своєму розширеному значенні: не лише як сукупність методів пізнання чи наука про гносеологічні підходи, а також як ідейно-наукова основа світогляду чи система регулятивних принципів мислення, іманентних тій чи іншій культурній традиції.

В українській культурі Нового часу націоцентричну герменевтичну філософію, світогляд і методологію сформулював в художній формі Тарас Шевченко. Вона отримала своє вираження і розвиток у творчості й інших письменників-класиків, а також в українських філософів та науковців. Професор Л. Білецький, наприклад, говорив у цьому випадку про «своєрідну українську ідейно-наукову іскру», Д. Донцов про «естетику Шевченка», а Є. Маланюк про «національний підхід».

Уперше комплексну філософсько-наукову концепцію та експлікацію, перекодування цієї методології на мову сучасної гуманітаристики запропонував Василь Іванишин (1944–2007). Цю герменевтику він упродовж життя осмислював як «національно-екзистенціальну методологію» – «гуманітарну методологію націозахисного типу, яка являє собою іманентну українській герменевтичній традиції систему регулятивних принципів національного мислення, ідейно-наукову базу національного світогляду, що випливає з класичної філософії національної ідеї та онтологічно-екзистенціальної інтерпретації сенсу національного існування і спрямована на освоєння, вивчення і захист буття нації» [7, с. 58]. Йому ж належить: узгодження етнонаціональних та християнських аспектів в національному імперативі, формулювання цього імперативу, апробація націоцентричного способу тлумачення у сферах літературознавства, історіософії, лінгвонаціології, політичної філософії і політології, мистецтвознавства, християнології тощо. Що ми бачимо у таких працях, як «Світогляд нації» (1990), «Мова і нація» (1990), «Непрочитаний Шевченко» (2001), «Пізнання літературного твору» (2003), «Теорія літератури» (2006), «Тезаурус» (2007), «Апологія апології» (2001–2007) та ін.

Водночас учні В.Іванишина запропонували й інші окреслення націософської герменевтики, які тільки підкреслюють її націоекзистенціальну сутність, оскільки трактують цю методологію розуміння як теорію та практику тлумачення, що застосовує в якості критеріїв пізнання (регулятивних принципів мислення і розуміння) комплекс вивірених національним імперативом ідей, іманентних тій етнокультурній системі, у межах якої ця герменевтика функціонує [10, 11, 12].

У герменевтиці загалом діють загальнонаукові принципи пізнання. Однак є й специфічні елементи. Окрім універсального закону (або принципу) розуміння: частини пізнаються із врахуванням контексту цілого, а ціле – через його частини, – в її межах існують ще й інші формулювання герменевтичного кола. Наприклад: розуміння визначається передрозумінням і навпаки. Чи: розуміння – це саморозуміння. У цьому випадку націософська теорія інтерпретації постає ще й у якості тезаурусу, передзнання, традиції – системи передсуджень. Ідеться про осмислення дійсності (в тому числі й літературної) в категоріях та екзистенціалах захисту, відтворення та розвитку нації, яке структурується *національним імперативом* як домінантною методологемою. Ця теоретична максима прямо випливає із поезії Т. Шевченка: все, що утверджує буття нації в часі і не суперечить релігії (у випадку української культури – християнству), – є добром, а все те, що шкодить нації і релігії, – є злом [7, с. 58].

Іншими *двома основними передсудженнями*, які конкретніше спрямовані у сферу гуманітарного розуміння і які мала б враховувати будь-яка інтепрертація, що претендує на істинність, є наступні. По-перше, нація (чи народ) зумовлює буття людини та її герменевтичну здатність. Людина, як писала Л. Костенко, є лише «брунькою» на «гіллі» народу. По-друге, художня література є чинником націотворчим – одним із основних не просто елементів, а чинників, факторів (етно) національного буття. Це зумовлює й онтологічну позицію кожного справжнього письменника, яка нагадує позицію давніх пророків: «Поет стоїть посередині – між Богом і народом» [2, с. 206]. Тому одне з основних формулювань *націософського герменевтичного кола* у сфері теорії літератури виглядає наступним чином: літературу як частину повновартісно можемо пізнати лише в контексті цілого – національного буття (духу чи культури), і навпаки.

Водночас праці українських націософів, особливо теоретичні, дають можливість також до методологічно-світоглядного поглиблення наукового мислення. Ідеться, наприклад, про такі три моменти.

Момент перший, *гносеологічно-методологічний*. Попри відомий поділ наук за основною методологічною домінантою на математичні чи природничі (точні, позитивістичні), зорієнтовані на пояснення причин світових явищ, і герменевтичні чи гуманітарні (культурні, історичні), скеровані

на розуміння сенсу (істини) духовних феноменів, герменевтика, як видається, все ж більше здатна до синтезу із нерадикальним позитивним (методично-об'єктивістським) мисленням в дусі європейської традиції [1, с. 260–261]. Націософська інтерпретація теж. При цьому одне з формулювань герменевтичного кола як основного принципу розуміння, розвиваючи думку М. Вебера, мало б звучати наступним чином: розуміючи пояснювати, а пояснюючи розуміти. Де повинно превалювати осягнення істини як алетеї (неприхованості буття) над істиною як верітас (об'єктивністю, достовірністю, відповідністю певній дійсності).

Момент другий, *іманентно-методологічний*. Націософська теорія тлумачення випливає з органічного передзнання: культурної традиції, мови, світогляду, габітусу, суспільної свідомості тощо. При цьому людина розглядається, попри весь генетично-біологічний вплив, як передусім духовна, тобто культурна, етнонаціональна особистість, закорінена в Батьківщину. Про це ж нам говорять і класична соціологія, й етнопсихологія, і націологія, стверджуючи, що національна ідентичність є основною з усіх колективних (расової, класової, сімейної, релігійної та ін.) ідентичностей людини. Тому саме націоцентричну герменевтику варто вважати іманентною, органічною методологічною системою для кожної нормальної, незмаргіналізованої (буттєво закоріненої) особистості, що прагне осягнути сенс чи істину буття. Кожна національна людина живе розуміючи, тобто живе поетично – творчо – в околі істини буття рідного народу.

Момент третій, *літературознавчо-методологічний*. Націософська герменевтика притаманна також художньо-літературному досвідові як мистецтву слова, мовній художній культурі. Щоправда, йдеться про нормальну, велику чи високу літературу, що є художньою філософією й володіє унікальним індивідотворчим (формування неповторної особистості) та націотворчим (формування етнонаціональної спільноти) потенціалом. І цьому дві основні причини. По-перше, через використання в якості образотворчого чинника, створення внутрішнього художнього твору, мови, що є не лише найефективнішим органом комунікації, а й, за відомим спостереженням М. Гайдеґґера, «домом буття» й середовищем сенсу. І, по-друге, саме література розглядається як місце розкриття істини й джерело національної екзистенції, як джерело історичного тут-буття народу.

Висновки. Базуючись на такого типу ідеях, у 1990–2000-х роках формується доволі *цілісна націософсько-герменевтична теорія літератури*, що отримала своє вираження не лише в наукових працях, а й у низці навчальних посібників [4; 5; 7; 8]. Так чи інакше, більшою чи меншою мірою, до сформування цієї герменевтичної теорії літератури передусім була причетна низка тих українських дослідників, які активніше комунікували з В. Іванишиним та/або з його працями: О. Баган, І. Дмитрів, В. Дончик, В. Колкутіна, М. Маркова, Н. Мафтин, І. Набитович, І. Розлуцький, І. Руснак, Т. Салига, Б. Червак та ін. Хоча окремі націоцентричні концепції були розпрацьовані й поза безпосереднім впливом дрогобицької теоретичної школи в межах різних методологічних підходів. Наприклад, у роботах С. Андрусів, М. Бондаря, О. Вертія, Я. Гарасима, Р. Голода, Л. Голомб, І .Денисюка, І. Дзюби, Д. Дроздовського, М. Жулинського, М. Зимомрі, С. Квіта, Г. Клочека, Ю. Коваліва, М. Ласло-Куцюк, М. Легкого, В. Марка, Т. Мейзерської, В. Моренця, Л. Мороз, М. Наєнка, В. Панченка, В. Пахаренка, С. Пилипчука, Р. Піхманця, Л. Сеника, Г. Сивоконя, Л. Скупейка, І. Фізера, О. Хоменка, С. Хороба, Н. Шумило та ін.

Тож якщо істинним є те, про що постійно твердить герменевтика: що «розум існує для нас лише як реальний історичний розум», що «самосвідомість індивіда є лише спалахом у замкнутому ланцюзі історичного життя», що «не історія нам належить, а ми належимо історії» [2, с. 257], – то неминучою стає потреба опертя наукового розуму на надійну методологічну основу, яка не відкидає, а належно осмислює культурно-історичну ідентичність людини та естетичну вартість її мистецької творчості. І такою основою для значної частини теоретико-літературного розуму в сучасній Україні, як ми намагались показати, стала націософська герменевтика.

Конфлікт інтересів: автор Іванишин П. В. є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богачов А. Онтологія розуміння (філософська герменевтика): підручник для студентів філософського факультету. Київ, 2021. 320 с.

2. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод. Т. 1 : Герменевтика І : Основи філософської герменевтики / пер. з нім. Київ : Юніверс, 2000. 464 с.

3. Гайдеґґер М. Гельдерлін і сутність поезії. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 198–207.

4. Іванишин В., Іванишин П. Пізнання літературного твору : методичний посібник для студентів і вчителів. Дрогобич : Відродження, 2003. 80 с.

5. Іванишин В. Нариси з теорії літератури : навчальний посібник / упоряд. тексту П. Іванишин. Київ : Академія, 2010. 256 с.

6. Іванишин В. Світогляд нації. *Іванишин В. Українська ідея : вибрані твори* / за ред. П. Іванишина. Дрогобич : Посвіт, 2014. С. 705–717.

7. Іванишин В. Тезаурус до курсу «Теорія літератури». Вид. 2-ге. Дрогобич : Відродження, 2007. 112 с.

8. Іванишин В. Теорія літератури : курс лекцій / за ред. П. Іванишина. Дрогобич : РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. 472 с.

9. Іванишин П. Ідеологія і держава : націософська інтерпретація. Тернопіль : Крила, 2022. 536 с.

10. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко : монографія. Київ : Академвидав, 2008. 392 с.

11. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти): монографія. Дрогобич: Відродження, 2005. 308 с.

12. Іванишин П. Українське літературознавство постколоніального періоду : монографія. Київ : Академія, 2014. 190 с.

Дата першого надходження статті до видання: 05.10.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.11.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2026